

РЕЦЕНЗИЯ

От проф. д-р Николай Михайлов, СУ „Св. Кл. Охридски“, ФЖМК
относно придобиване на образователната и научна степен „**доктор**“ в научна област 3.5.
Обществени комуникации и информационни науки (Медии и комуникации - Връзки с
обществеността)

с дисертационен труд на тема: „**ЧЕТВЪРТАТА ИНДУСТРИАЛНА РЕВОЛЮЦИЯ И
ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВАТА ПРЕД PR**“, представен от Цветелина Емилова Динева,
редовен докторант в катедра „Комуникация, връзки с обществеността и реклама“ на
Факултета по журналистика и масова комуникация
с научен ръководител: проф. д-р Венцеслав Бондигов.

I. Представяне на докторанта и на дисертационния труд.

Цветелина Динева е редовен докторант в катедра „Комуникация, връзки с обществеността и реклама на ФЖМК в научна област 3.5. Обществени комуникации и информационни науки (Медии и комуникации - Връзки с обществеността). Освен като изследовател, докторант Динева има и професионален опит като длъжностно лице и специалист в областта на комуникацията в органите на изпълнителната власт с квалификация за информационно и комуникационно осигуряване на различни европейски програми. Докторантът е предоставил всички необходими доказателства за успешно приключване на периода на обучението си, при това предсрочно. Представеното за рецензия дисертационното изследване на тема „**Четвъртата индустриална революция и предизвикателствата пред PR**“ е изпълнено в общ обем от 274 страници. То е структурирано по следния начин: Увод, три глави, Заключение, Цитирана литература и Библиография. Главите са тематично подредени в раздели, което придава прегледност на разработката и допринася за проследяване на нейната логическа структура. В текста се разграничават теоретична и емпирично-изследователска части. За аргументация на основната теза са използвани голямо количество статистически данни, представени от международни и национални емпирични изследвания и описани в докладите на световни организации, в това число и от сферата на връзките с обществеността. Приложени са близо 70 графични изображения, чиято цел е да представят нагледно резултатите от проучванията. Библиографията съдържа 171 информационни източника. От тях 79 са на кирилица, български и руски езици, а 92 на латиница, основно на английски език. Авторефератът е систематизиран, той е изчерпателен и в обем на 29 страници релевантно предава изложението на дисертационния труд. Всички представени материали по защитата изцяло покриват изискванията за дисертационен труд за придобиването на ОНС

„доктор“ в професионалното направление на самостоятелното изследване на докторант Цветелина Динева.

II. Оценка на качествата на дисертационния текст. Обща характеристика на изследването.

Дисертационния труд на докторант Цветелина Динева е посветено на актуална, значима и бих казал привлекателна за изследване тема: промените в областта на комуникациите (в социален и информационен смисъл), които са породени и които следват от Четвъртата индустриална революция, наричана още Индустрия 4.0. Самото понятие е свързано основно с името на немския икономист Клаус Шваб, като според него тази революция е събитие, каквото досега не сме познавали в историята. Шваб говори в своите книги за съвсем различно ниво на иновации, той ги определя като „дисруптивни“ (disruptive, подривни, примерно Airbnb, Uber, Alibaba или т.нар. интелектуални консултанти според него, т.е. такива, които коренно променят пазара и обществото по отношение на ценностите и за каквито малко хора са имали представа, че ще се появят, споменати на с.58 в труда). Индустриалните революции са дълъг обект на интерес в хуманитарните и социалните науки. Ако използвам думите на А. Тойнби от неговите „Лекции за индустриалната революция“ (според редица изследователи именно този труд, публикуван през 1884 г. налага понятието „индустриална революция“), учените винаги са изследвали как „мъртвите механизми на фабриката“ влияят и оформят „живия механизъм на социалните системи“. Установеното от Тойнби „огромно влияние върху настоящето“, което оказват индустриалните революции, според Клаус Шваб (и докторанта) е налице и при Четвъртата индустриална революция, като най-вече това е свързано с появата на изкуствения интелект: „Изкуственият интелект с голяма сила навлиза в производствения процес и измества човешкия труд“ (с. 5). Последователно в този смисъл е формулирана и основната теза на самостоятелното дисертационно изследване: „бързо развиващата се технологична среда, вследствие от Индустрия 4.0, чувствително променя социалната такава, както и принципите на комуникация на всички нива“ (пак там). В съдържателен план акцентът на докторанта е насочен към решаващото въздействие на технологичната и дигитална среда като цялостно влияние върху комуникацията, а в детайли – върху последствията за „PR“ (докторантът предпочита тази редакция на понятието „Връзки с обществеността“). По същия начин – последователно и кохерентно – е поставена и основната цел на самостоятелния труд: „да проследи и анализира промяната в поведението на PR субектите, провокирана от ускореното

развитие на Индустрия 4.0.“ (с.6). Подобен научен подход, който цели да проследи променящата се връзка и влияние между индустрията (в най-широк смисъл) и обществото е традиционен и познат, но оригиналният и специфичен академичен избор на дисертанта е да го насочи към „субектите, реализиращи PR дейността“, както и да постави в центъра на изследователския си интерес „преформатирането на PR дейностите в дигитална среда“ през оптиката на Индустрия 4.0. Искам да отбележа, че задачите, които си поставя докторанта в научно – изследователски план са с висока степен на сложност. Да се стигне до концептуализация на връзката *Индустрия 4.0 – конкретна (PR) технология*, да се идентифицира тя еднозначно, изисква много операции от страна на комуникационното, икономическото и социалното знание, основаващи се на теоретични понятия, но и на практически опит. Четвъртата индустриална революция, според теорията на Шваб, е общо понятие, чрез което се описва и изследва всяко влияние на непрекъснато появяващите се нови технологии върху обществото от началото на 21 век. Тези технологии обаче освен положителни социални ефекти, биха могли да имат и негативни по отношение на целостта на обществото – такива, които променят преднамерено или не начините на мислене, действие и общуване. Ако отново се върнем към Тойнби, според него технологията („машините“) е /са изобщо една от движещите сили на историята, те дават свобода не само на пазара, а и в обществото. От тази гледна точка твърдението на докторанта, че „социалните трансформации в областта на комуникациите, обусловени от Четвъртата индустриална революция, са дълбоки и сложни, което обуславя и необходимостта от допълнителни обстояйни проучвания в тази проблемна област“ е напълно достоверно. В изследването може да срещнем интересни и на места неочаквани интерпретации на предмета на изследване, които обаче логически следват тезите на автора. Избраните методи се отличават с висока операционалност като чрез тях се анализират съществени и актуални страни на полето на научен интерес. Допълнителна научна трудност предизвиква и фактът, че Индустрия 4.0. е в началния период на своето формиране, като от тази позиция предпочетеното в заглавието понятие „предизвикателства“ („за всички, заети в PR, днес новите технологии са по-скоро предизвикателство, отколкото напълно усвоен и пълноценно използван инструмент“, с. 246) описва нуждата от анализ и изследване на нововъзникващите дигитални технологии и техните следствия за обществото в комуникационен план. В заключение на тази част мога да кажа, че изследването е добре замислено и с подходящ научно-изследователски вектор, както и че е реализирано на основата на широк кръг познания и изследвания (и практически

умения) от страна на автора, които се отнасят до различни сфери на социалната история, комуникационното знание, емпиричната социология, дигиталните технологии, PR дейността, както и на висока степен на библиографска осведоменост от страна на докторанта.

III. Аналитична характеристика и приноси на дисертационния труд.

Както вече отбелязах, трудът се състои от три глави, предшествани от Увод и завършващи с отделно Заключение. В първа и втора глава, докторант Динева проследява хронологично развитието и достиженията на четирите основни типа индустриални революции, които съпътстват човешката история според типологията на Клаус Шваб (цитирана е известната му статия във *Foreign Affairs* от 12.12.2015 г., както и други основни трудове на немския икономист). Първата революция използва вода и пара, за да механизира производството, втората създава масовото производство въз основа на електрическия ток, третата – електронни и информационни технологии, за да автоматизира производството. Четвъртата се характеризира със сливане на технологиите, което прави почти неразличими физическото, дигиталното и биологичното измерение. Докторант Динева дава и определение за индустриална революция: „Общоприетото определение за Индустриална революция е: „прогресивна концентрация на производството и замяна на ръчния труд с механична сила“ (с.19) и изразява убедеността на редица автори в това, че технологията (като механична сила) може да преобразува положително обществото. Ето защо за Индустриалната революция често се говори и като за „съвременно чудо“ – „С времето е възможно тези невероятни машини (в случая – 3D принтера – Н.М) да могат да правят каквото и да е, на което и да е място“ (с.30). Този модел на социално развитие води и до промени на структурата на пазара на труда: „В бъдеще много от хората няма да работят във фабриките, а в намиращите се наблизо офиси, които ще бъдат пълни с дизайнери, проектанти, инженери, ИТ специалисти, експерти по логистика, маркетинг и др.“ (с.31). Икономистът от МТИ Ерик Бриньолфсон (цитиран и от Клаус Шваб) нарича този тип (бъдещи) общества „Дигитална Атина“ по примера на древна демократична Атина, в която нейните граждани са имали достатъчно свободно време, за да се занимават с дейности като изкуство, любоване на красотата във всичките и форми, игри (не електронни), спорт, тъй като е имало кой да върши тежката работа в производството. Дали обаче икономика, в която робите на древна Атина са заменени от „изкуствения интелект“ (общо казано – дигитализацията), ще създава всичко в неограничено изобилие е също въпрос, който би бил интересен обект на научен интерес в по-нататъшната работа на докторант Динева. Той е засегнат в дисертацията, приложени са

изследвания по тази тема (с.38), положени са много научни усилия, за да не остане впечатление, че предложения от докторант Динева желан социален технологизиран модел не обяснява докрай проблемите с кризите и неравномерността в прилагането на дигиталните технологии. Но като че ли е необходимо по ясно заявена в теоретичната част на текста собствена изследователска позиция по тези важни въпроси, особено в местата в първа глава, в които поне според мен изследването излишно се политизира. Искам да кажа, че освен чисто икономически, масовото внедряване на новите технологии има и етични („нови етически граници“, пише К. Шваб), правни и управленски (не политически, свързани с борбата за власт, а на уменията да се управлява чрез убеждаване, комуникация, информиране, контакти и т.н.) измерения, за да можем да сме сигурни, че полезността ще бъде максимална за обществото, особено на национална почва, докато разходите и рисковете ще са сведени до минимум. „А в ерата на Четвъртата индустриална революция всеки един от нас има възможност и да създава съдържание във виртуалното пространство“ (с.58), това е така, но това не означава, че всяко съдържание е пълноценно като жанр, също както не всеки създаден текст, музика, образ и т.н. в мрежата е изкуство (по отношението на цитираното от докторанта по –рано изследване на проф. Бондиков за „PR“ като наука или изкуство). Има граница, която зависи от подготовката и качествата на самия човек и след която подредените ноти се превръщат в мелодия, а подредените думи в научен текст и дигитализацията не променя този факт. Втора глава допълнително насочва вниманието на изследователя към темата за изкуствения интелект: „Един от отличителните белези на Индустрия 4.0 е комуникацията човек – изкуствен интелект“ (с. 80). Комуникационните индустрии без съмнение са една от областите, в която изкуствения интелект има най-силно влияние върху хората и обществото. Втората глава е и мястото, в което докторантът акцентира върху значението на креативността и креативната личност (Креативността – енергийният заряд на Индустрия 4.0, глава 2.2). Това, бих казал, е една оригинална и адекватна на изследването посока. Ако мога да систематизирам една от основните идеи на Индустрия 4.0. то тя е в това, че ако развитието на технологиите и откритията съпътства цялата човешка история в различна степен, то новите технологии стимулират изключително активно индустриалния растеж и промяната на обществото (К. Шваб ги определя като задаващи „творческо начало“, ориентирано към човека). Креативността в случая е свързана със самата природа на новите дигитални технологии. По отношение на сравнително обширното изложение от страна на докторанта на креативността и връзката на това понятие в психологически, интелектуален,

емпиричен, образователен и широко културен контекст (изпълнено в значителен обем във Втора глава) с основната тема на изследването („предизвикателства пред PR“), докторантът пише „Креативността е фундаментална предпоставка за човешкия прогрес. Този факт може да бъде осъзнат от обществото основно чрез ефективна публична комуникация“ (с.136). Философът от Шотландия Берис Гот в своя статия от 2010 г. (The Philosophy of Creativity) твърди, че „творчеството е вродена способност, която не може да бъде научена“, т.е. креативността не включва никаква имитация или подражание („предходно правило“ по думите на Кант). И когато говорим за креативността като за нещо ново, трябва да уточним какво ново се има предвид – в исторически план или контекст (ново за историческия период), в психологически план (ново за мен или за моите преживявания), ново за дадена (локална) култура или ново за дадена област или индустрия. Но да се рационализират и институционализират „креативните“ процеси и то с цел да се остойностят разни творчески/креативни продукции за пазара е допустим подход. В рамките на корпоративното разбиране за креативността тя самата може да бъде научно обяснена. Според докторант Динева „Трябва да отбележим и факта, че за успеха на PR и преди и днес ключови се оказват уменията да комуникираш и креативния подход. Именно затова акцентът пада върху комуникацията и креативността“ (с.157). От друга страна тази парадигма, която предлага изследователя сякаш има нужда от още малко изясняване. „Информацията винаги е знание“ (с. 156), пише дисертанта. Освен знание, информацията може да бъде и идея или символ/знак (напр. в рекламната комуникация) или някакви данни (според Клод Шенън – информацията е минималният обем данни за предаване на някакво съобщение, примерно 140 [случайно комбинирани] символа в първоначалната версия на Туитър), но именно информацията е онази, която се предава от устройствата и е възможно да бъде разбрана от хората. Взаимовръзката информация – комуникация – технологии наистина е ключова за PR индустрията и PR професионалистите, особено в епохата на бърза социална и професионално-квалификационна промяна. Поне на мен ми се струва, че едно по-конкретно разграничение между информационни и комуникационни технологии би засилило още повече аналитичността на дисертацията. Всички информационни технологии са проектирани за управление на данни, но последните не винаги са предназначени за употреба от хора, това е и един от акцентите на технологичната промяна в контекста на Индустрия 4.0.

Трета и последна глава на дисертационния труд доказва способността на докторант Динева да изследва и анализира като се основава на сравнителния анализ на данни като авторското участие тук е очевидно и убедително. Дисертантът е предпочел подхода на емпиричната (позитивистка) социология, свързан със систематично наблюдение и изследване на някакъв тип социално поведение, в случая – основно свързано с комуникацията. Събрани на едно място, осмислени и обобщени са голям брой данни от изследвания, чиято цел е да се изгради заключителна концептуална рамка на тезите и наблюденията на автора. Извършената работа в това отношение се отличава с обширен анализ, излагане на разнообразни и най-вече актуални данни, търсене на зависимости между тях, но и с осмисляне на взаимовръзката на комуникационните технологии с PR. Отделна част е посветена на „цифровите технологии в България“ (с. 220). Едно от заключенията на докторант Динева в това отношение е, че според „най-актуалният световен доклад от 2020 година“ (цитиран в изследването) ориентирането на PR е към свършено нови и непознати досега сфери, каквато е инфлуенсър маркетингът (с. 243). Като важен извод на дисертанта от тази, предимно посветена на важни обобщения и изводи от емпирични изследвания глава, мога да посоча обосноваването на зависимостта между засилена роля на социалните медии и PR в близко бъдеще (с. 244). И в този смисъл, според докторант Динева, присъствието на PR в това поле не само ще нараства, но и ще бъде устойчиво и неотменимо, което е един от аргументираните изводи на цялостното изследване. Приемам заявените приноси, които е формулирал автора на дисертационния труд, пет на брой, особено в частта, в която дисертантът заявява, че „аргументира необходимостта от адаптиране на социалната технология PR към измененията в комуникационната среда с появата на дигиталната епоха. PR само би могъл да спечели, ако към традиционните инструменти, с които борави, все по-активно се добавят и най-новите – цифрови“. При това много голяма част от наблюденията, заключенията, анализите и получените резултати от изследването могат да бъдат използвани в академичната област, в PR дейността или от страна на професионалистите и практическите специалисти в нея. Изследването е релевантно на програмата, в която е разработено, както и на тематиката и проблематиката на комуникационното знание.

IV. Бележки и препоръки.

Препоръките, които предлагам не са свързани с научната и изследователската стойност на труда и не я намаляват. Те са посочени с цел повишаване на ефективността на по-

нататъшната работа на дисертанта, тъй като той очевидно има траен интерес към тази сфера на изследване и практика.

- По ясно открояване на собствения анализ и позиция, като и избягване на тематичните и смислови повторения в текста.
- По-категорично доказана способност за обобщение и открояване на изводи след изложението на различни автори, тези и описания.

V. Публикации и участия в научни форуми.

Докторант Цветелина Динева е изпълнила изискването за подлагане на проверка пред научна общност и оповестяване на резултатите от изследването си. Справка в Автореферата показва, че тя има две публикации в научно индексирани издания. Едната е в Годишника на ФЖМК, а другата – в Newmedia21.eu „Медиите на 21 век“, онлайн издание за изследвания, анализи, критика. Докторантът е подготвил и статия за отпечатване през настоящата година, както и има достатъчен брой участия на научни форуми, което говори за активната връзка, която поддържа с научната и професионална общност в полето на комуникационното знание и практика.

VI. Заключение.

Дисертационния труд разработва успешно значима, актуална и перспективна в научно – изследователски план тема. Трябва специално да посоча прецизността, съсредоточеността и научната добросъвестност на значителния обем изследователски усилия за събиране и работа с данни, които е положил докторанта, подробно описани, изложени графично, анализирани и обобщени в изследването. Приносителите на кандидата са реални и защитими, както в научно-теоретичен, така и в практико-приложен план, а качествата на предложението дисертационен текст носят всички белези на самостоятелно и задълбочено академично изследване, основано на научни стандарти. Това ми дава основание да **гласувам със „за“ присъждането на ОНС „доктор“** на Цветелина Емилова Динева в научна област 3.5. Обществени комуникации и информационни науки (Медии и комуникации - Връзки с обществеността) за дисертационен труд на тема: „**Четвъртата индустриална революция и предизвикателствата пред PR**”.

Дата: 2.03.2021

Рецензент:

